

نگاهی کوتاه به زمین‌خواری بزرگترین زمیندار قرن بیستم

زمینداری که زمینداران را بیچاره کرد

۲ تیر ۱۴۰۱ ساعت ۱۹:۵۴

روستا‌هایی که رضاشاه شاه توانست به تصرف خود درآورد به تفکیک شهرها و روستاها به این شرح است: فارس: ۱۹ پارچه با ۲۰۰ خانوار، کرمان: ۱۹۱ پارچه با ۴۲۵۰ خانوار، آذربایجان غربی: ۱۱۵ پارچه با ۶۳۶۵ خانوار، تهران: ۴۲۸ پارچه با ۴۴۲۴ خانوار، گیلان و مازندران: ۱۲۴۱ پارچه با ۳۲۸۷۸ خانوار و... جمع کل روستاها: ۲۱۶۷ پارچه، جمع کل خانوار: ۴۹۱۱۶.

یکی از سیاست‌های رضاشاه در دوره حکومتداری، تغییر در وضعیت کشاورزی و مناسبات ارباب-رعیتی در ایران بود. او در این رابطه دست به اقدامات متعددی زد و تغییراتی در این ساختار به وجود آورد. او در قبل این اقدامات، برخی از زمینداران بزرگ را حذف کرد و از آن به نفع خود بهره برد. به گونه‌ای که در پایان سلطنت پهلوی اول، رضاشاه بزرگترین زمیندار ایران بود. او بخش وسیعی از این زمین‌ها را از طریق حربه‌های قانونی و بخش دیگر را با توسل به زور به دست آورده بود. اما خود مدعی بود که هدفش از تصرف زمین‌ها ناشی از مسائل سیاسی است. با این توضیحات کوتاه در ادامه به موضوع زمین‌خواری رضاشاه و اهداف او از این موضوع پرداخته می‌شود.

سیاست‌های رضاشاه در زمینه مالکیت ارضی

رضاشاه در گام اول اصلاحات ارضی موردنظر خود، قانون ثبت اسناد و املاک را به تصویب رساند. او در کنار راهکارهای قانونی، با سرکوب برخی از زمینداران، املاک زیادی را از تصرف آنان خارج ساخت. رضاشاه کشت و زرع در زمین‌های غصبی را گسترش داد و از آن به نفع خود سودجویی کرد. او بسیاری از زمین‌های مرغوب در نقاط مختلف ایران از جمله شمال را به نفع خود مصادره کرد. البته به زعم برخی از تحلیلگران، علت اصلی اقدامات رضاشاه در تصرف زمین‌های شمال ایران، تهدید کمونیسم بود. او بر آن بود با تسلط بر املاک شمال و کوتاه کردن دست بزرگ مالکان، ضمن دفع خطر قدرت‌های محلی بر تهدید و خطر کمونیسم نیز فائق آید! اما واقعیت آن است که تسلط رضاشاه بر اراضی وسیع ایران تنها محدود به شمال ایران نبود، بلکه بخش‌های وسیعی از املاک تصرفی او در جنوب و شرق و غرب ایران بودند که هیچ خطری از سوی کمونیسم آنها را تهدید نمی‌کرد.

درواقع هدف اصلی رضاشاه از این اقدامات، ایجاد تمرکز سیاسی و تفوق بر هر گونه قدرت تهدیدآمیز بود. از دیگر توجیهات رضاشاه در غصب املاک مردمی، آباد کردن آن اراضی برای توسعه کشاورزی و نیز گردشگری ایران بود. در پاسخ به این ادعا هم باید گفت اگر هدف آبادانی زمین‌های غصب شده بود، این امر بدون تصرف قهرآمیز نیز قابل اجرا بود و تهدید کمتری برای مشروعیت حکومت در پی داشت. در حالی که روش‌های خشونت‌آمیز او در تصرف اراضی، ضربه سنگینی بر بسیاری از دهقانان وارد آورد. چنانچه به عنوان نمونه در تشریح وضعیت زمینداران آورده شده است «زارع بدبخت و دهقان بیچاره مازندرانی را به روزی انداخته بودند که نه کفش در پا و نه لباس در بر و نه برنج در خانه داشت. شب تا صبح نظیر انسان‌های ماقبل تاریخ، به واسطه

نداشتن بنیه خرید دو سیر نفت، در تاریکی می‌نشیند و می‌خوابد.^۱ با این حال تصرف اراضی گسترده در نقاط مختلف باعث شد تا رضاشاه در پایان سال ۱۳۲۰ به بزرگترین زمیندار و ثروتمندترین شخص در کشور تبدیل شود.

املاک رضاشاه چقدر بود؟

میزان املاک و زمین‌هایی که رضاشاه به تصرف خود درآورد به درستی مشخص نیست؛ اما آمارها حکایت از تصرف بخش وسیعی از اراضی مرغوب در نقاط متعدد ایران دارد. رضاشاه املاک تصرفی را به اشکال مختلفی به دست آورد. او مناطق گسترده‌ای از اراضی کشاورزی مرغوب را از راه مصادره به دست آورد و بسیاری از املاک دیگر را، از طریق تحت فشار گذاشتن مالکان. «به عنوان مثال از طریق قطع منبع تأمین آب، تا زمانی که قیمت نازل مورد قبول قرار می‌گرفت. او به هنگام کناره‌گیری مشغول تصاحب یک منطقه وسیع از اراضی خوب نزدیک کردند از راه خرید اجباری به حساب شخصی خودش بود.»^۲

البته در مواردی نیز روش رشوه‌گری نیز به کار می‌رفت. در واقع حربه اولیه رضاشاه برای ضبط و تصرف املاک، استفاده از روش‌های قانونی بود و در وهله دوم استفاده از زور. با این حال طبق آمارها رضاشاه «در طول شانزده سال سلطنت خویش، ۲۱۶۷ ده و طبق آمار دیگری ۲۴۰۰ ده را به تصرف خود درآورد و به یک فئودال نوظهور تبدیل شد و برخی از مالکان را هم به شرط اطاعت از او آزاد گذاشته تا کماکان «شوکت الملک» منطقه خود باقی بمانند.»^۳ روستاهایی که رضاشاه شاه توانست به تصرف خود درآورد به تفکیک شهرها و روستاها به این شرح است: فارس: ۱۹ پارچه با ۲۰۰ خانوار، کرمان: ۱۹۱ پارچه با ۴۲۵۰ خانوار، آذربایجان غربی: ۱۱۵ پارچه با ۶۳۶۵ خانوار، تهران: ۴۲۸ پارچه با ۴۴۲۴ خانوار، گیلان و مازندران: ۱۲۴۱ پارچه با ۳۲۸۷۸ خانوار و... جمع کل روستاها: ۲۱۶۷ پارچه، جمع کل خانوار: ۴۹۱۱۶.^۴

مطابق با آمارهایی دیگر، مجموع زمین‌هایی که به رضاخان انتقال یافت، با اقدامات ثبتی به نام او ثبت و برای آن‌ها سند مالکیت رسمی صادر شد. در کل، در دوره ۱۷ ساله سلطنت او، بالغ بر ۴۴۰۰۰ سند مالکیت به نام او صادر شد. او علاوه بر زمین‌ها و اراضی، راه‌های دیگری برای افزایش ثروت خاندان خود جست‌وجو کرد. در یک مورد، سالی ۱۲۰۰۰ لیره از شرکت نفت انگلیس و ایران بابت حق عبور لوله‌های نفتی از زمین‌هایی که تصاحب کرده بود، دریافت کرد.^۵

سیاست رضاشاه در تغییر مناسبات زمینداری، تأثیر بسزایی در تغییر ساخت اجتماعی ایران داشت. با این حال علیرغم این تحولات، طبقه زمیندار همچنان طبقه‌ای مهم محسوب می‌شد. در واقع اگر بر مجموعه اقدامات رضاشاه عنوان اصلاحات را نیز اطلاق کنیم و هدف از آن را تعدیل ساختار زمینداری بدانیم، باید گفت این اقدامات تأثیر چندانی بر این وضعیت نداشت. به عبارتی، قدرت اقتصادی طبقه زمیندار تا زمان اصلاحات ارضی سال ۱۳۴۲ دست نخورده باقی ماند. این طبقه حدود ۳۷ هزار خاندان بزرگ را دربر می‌گرفت و هنوز حدود ۵۴ درصد از نمایندگان مجلس را خانواده‌های اشراف زمیندار تشکیل می‌دادند.^۶

سخن نهایی

زمینداران یکی از طبقات مهم در ساختار سیاسی و اجتماعی ایران از دوره صفویه به بعد بوده است. این طبقه در بسیاری از برهه‌ها همچون انقلاب مشروطه، حامی دولت بود و خود را متحد حکومت قاجار می‌دانست. مقارن با تشکیل حکومت پهلوی اول، این طبقه بیش از پیش قدرت یافت و به یکی از طبقات ممتاز تبدیل شد و همین موضوع می‌توانست برای رضاشاه خطری بزرگ تلقی گردد؛ زیرا گذشته از آنکه طبقه زمیندار به حکومت قبلی وفادار بود، از نظر قدرت سیاسی نیز نقش سنگینی در معادلات

سیاسی داشت. مجموعه این شرایط، باعث شد تا رضاشاه به فکر ایجاد تغییرات ساختاری در بنیان این طبقه برآید. او به بهانه‌های مختلف و با ابزارهای گوناگون به تصرف املاک زمینداران پرداخت و خود به بزرگترین زمیندار ایران در قرن بیستم تبدیل شد.

۱. منابع:

- شهلا بختیاری، مفسد خاندان پهلوی، مرکز اسناد انقلاب اسلامی، مدخل پژوهشی، صص ۱۹ - ۴۰.
- محمود طلوعی، پدر و پسر، ناگفته‌ها از زندگی در روزگار پهلوی‌ها، نشر علم، تهران، ۱۳۷۲، ص ۳۹۹.
- علیرضا ازغندی، تاریخ تحولات سیاسی و اجتماعی ایران، ۱۳۲۰ - ۱۳۵۷، تهران، سمت، ۱۳۸۴، چاپ سوم، ص ۱۵۴.
- بختیاری، همان، صص ۱۹ - ۴۰.
- همانجا.
- حسین بشیریه، جامعه‌شناسی سیاسی، تهران، نشر نی، ۱۳۸۵، چاپ سیزدهم، صص ۷۳ - ۷۴.

آدرس مطلب :

<https://www.cafetari.kh.com/news/۴۸۷۷۴/بیچاره-زمینداران-زمیندار>